

ZAMONAVIY FALSAFIYANTROPOLOGIYADA INSON KONSEPSIYASI:
BIOLOGIK VA IJTIMOIVASPEKTLARNING DIALEKTIK SINTEZI

Mo'minov Ilyosjon

Toshkent Amaliy fanlar universiteti magistranti

mominovilyos27@gmail.com

+ 998943614696

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy falsafiy antropologiyaning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lgan inson konsepsiyasi va uning mohiyati tahlil qilinadi. Maqolada insonning tabiati va ijtimoiy borlig'i o'rtasidagi munosabatlar, antropososyojenez jarayonining qonuniyatlari hamda falsafa tarixida inson muammosining evolutsiyasi o'rganilgan. Anvar Cho'riyevning "Inson falsafasi" asaridagi metodologik yondashuvlarga tayanib, globallashuv va texnologik taraqqiyot davrida inson mohiyatining inqirozi va uni bartaraf etish omillari ilmiy-falsafiy jihatdan yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Inson konsepsiyasi, falsafiy antropologiya, antropososyojenez, biologik va ijtimoiy borliq, inson mohiyati, ma'naviy inqiroz, madaniyat, ratsionallik.*

Kirish: Har qanday davrning falsafiy tafakkuri o'z oldiga qo'yadigan fundamental savollar ichida inson muammosi doimo markaziy o'rinni egallab kelgan. XXI asrga kelib, texnologik sivilizatsiyaning mislsiz yuksalishi, sun'iy intellektning rivojlanishi va globallashuv jarayonlarining jadallashuvi inson konsepsiyasini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda inson o'zining biologik ildizlaridan tobora uzoqlashib, raqamli va ijtimoiy makonning mahsuliga aylanib borayotgandek tasavvur uyg'onmoqda. Biroq, insonning fundamental mohiyati, uning tabiat va jamiyat tizimidagi o'rni o'zgaras falsafiy qonuniyatlarga tayanadi. O'zbekiston falsafiy maktabida inson muammosini tizimli va fundamental ravishda tadqiq etgan olim Anvar Cho'riyev o'zining "Inson falsafasi" asarida inson konsepsiyasining ko'p qirrali tabiatini ochib beradi. Muallif ta'kidlaganidek, insonni faqatgina sof biologik mavjudot yoki faqat ijtimoiy munosabatlar yig'indisi sifatida talqin etish bir tomonlama yondashuv bo'lib, uning haqiqiy mohiyatini anglashga to'sqinlik qiladi. Shu bois, inson konsepsiyasini zamonaviy dolzarb muammolar kontekstida, biologik va ijtimoiy aspektlarning dialektik birligida o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tahlil: Inson mohiyatini anglashga bo'lgan urinishlar qadimgi sharq va g'arb falsafasining poydevorini tashkil etgan. Antik davr falsafasida inson dastlab kosmosning bir qismi, kichik bir zarrasi (mikrokosmos) sifatida tasavvur qilingan bo'lsa, keyinchalik Sokrat va Platon asarlarida insonning ichki dunyosi, ruhiyati va axloqiy asosi birinchi planga chiqdi. Sharq falsafiy tafakkurida, xususan, Markaziy Osiyo mutafakkirlari (Forobiy, Ibn Sino, G'azzoliy) ijodida inson komillik va ma'naviy yuksaklik mezoni orqali baholangan. Forobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida insonning baxt-saodatga erishuvi uning aqliy va axloqiy kamoloti hamda jamiyatdagi faoliyati bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatib o'tgan. Yevropa

Yangi davri falsafasida esa inson asosan ratsional mavjudot (Homo sapiens) sifatida talqin etildi. Dekartning "Fikr qilyapman, demak mavjudman" formulasi inson konsepsiyasini mutloq ong va ratsionallik asosisiga qurdi. Biroq, XIX-XX asrlarga kelib, marksizm insonni "ijtimoiy munosabatlar yig'indisi" deb e'lon qilgan bo'lsa, ijtimoiy darvinizm uni biologik evolutsiyaning oddiy davomchisi sifatida ko'rdi. Anvar Cho'riyev ushbu yondashuvlarni tanqidiy tahlil qilib, inson yaxlit tizim ekanligini, uni qismlarga ajratib o'rganish falsafiy reduksionizmga (soddalashtirishga) olib kelishini asoslab beradi. Inson konsepsiyasining eng murakkab jihati uning kelib chiqishi va shakllanish qonuniyatlari, ya'ni antroposoyojenez muammosidir. Antroposoyojenez — bu insonning biologik tur sifatida shakllanishi (antrogenez) va ijtimoiy munosabatlarning tarkib topishi (sosyogenez) jarayonlarining uzviy, bir vaqtda kechadigan birligidir. Inson tabiatning farzandi bo'lib, uning organizmi biologik qonuniyatlarga (irsiyat, mutatsiya, moddalar almashinuvi) bo'ysunadi. Ammo inson hayvonot dunyosidan sifat jihatidan mutloq ajralib chiqqan. "Inson faqatgina biologik evolutsiya natijasi emas. U mehnat faoliyati, til, tafakkur va madaniyat orqali shakllangan ijtimoiy borliqdir. Biologik asos inson uchun imkoniyat yaratadi, ijtimoiy muhit esa bu imkoniyatni haqiqatga aylantiradi." — Anvar Cho'riyev, "Inson falsafasi" Mehnat inson shakllanishining hal qiluvchi omili bo'ldi. Mehnat jarayonida nafaqat tashqi dunyo o'zgartirildi, balki insonning a'zolari, miyasi va eng muhimi, uning ongi rivojlandi. Jamoaviy mehnat faoliyati odamlar o'rtasida axborot almashish, harakatlarni muvofiqlashtirish ehtiyojini tug'dirdi, bu esa til va nutqning kelib chiqishiga sabab bo'ldi. Demak, zamonaviy inson konsepsiyasida biologik xususiyatlar ijtimoiy mazmun bilan yo'g'rilgandir. Masalan, insonning tabiiy ehtiyojlari (ovqatlanish, himoyalanih, nasl qoldirish) hayvonlarnikidan farqli o'laroq, ijtimoiy-madaniy shaklga ega va jamiyat qonun-qoidalari bilan tartibga solinadi. Bugungi texnologon sivilizatsiya sharoitida inson konsepsiyasi jiddiy sinovlarga duch kelmoqda. Falsafiy adabiyotlarda bu holat "inson inqirozi" yoki "insonning yotlashuvi" (alienatsiya) deb nomlanmoqda. Texnika va texnologiyalarning mislsiz rivojlanishi insonni o'zi yaratgan vositalarning quliga aylantirib qo'yimoqda. Axborot oqimining haddan tashqari ko'pligi va virtual reallik insonning real ijtimoiy munosabatlardan uzilishiga, uning ichki dunyosining qashshoqlashuviga olib kelmoqda. Anvar Cho'riyev o'z asarida insonning o'z-o'ziga va jamiyatga yotlashuvi muammosini ma'naviy mezonlarning yo'qolishi bilan bog'laydi. Bozor iqtisodiyoti va iste'molchilik madaniyati (consumerism) insonni faqat moddiy boylik to'plovchi va xizmatlardan foydalanuvchi subyekt sifatida shakllantirishga urinmoqda. Natijada, inson hayotining ma'nosi, uning yuksak ideallari, sevgisi, shafqati va fidoiyligi kabi ekzistensial qadriyatlari ikkinchi darajali masalaga aylanib qolmoqda. Inson o'z mohiyatini yo'qotib, mashinaning bir bo'lagiga yoki iqtisodiy ko'rsatkichlarning oddiy elementiga aylanib qolish xavfi ostida turibdi. Inson konsepsiyasining cho'qqisi — bu inson hayotining ma'nosi va maqsadi to'g'risidagi masaladir. Inson o'z umrining o'tkinchi ekanligini anglagan yagona mavjudotdir. Aynan shu anglash unda "Men nega yashayapman?", "Hayotimning maqsadi nimada?" degan savollarni tug'diradi. Falsafiy antropologiyada hayotning ma'nosi tayyor holda berilmaydigan, balki insonning o'zi

tomonidan butun umri davomida yaratiladigan va kashf etiladigan qadriyat sifatida qaraladi. Anvar Cho'riyev o'zining "Inson falsafasi" asarida inson hayotining ma'nosini ma'naviy kamolot va jamiyatga ko'rsatilgan xizmat bilan uzviy bog'liqlikda ko'radi. Ma'naviyat — insonni hayvondan ajratib turuvchi va uni yuksaklikka ko'taruvchi ichki nurooniy quvvatdir. Ma'naviyatli inson nafaqat o'z shaxsiy manfaatlari, balki xalqining, Vatanining va butun insoniyatning taqdiri uchun mas'uliyatni his qiladi. Mustaqil O'zbekiston sharoitida milliy o'zlikni anglash va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish orqali komil insonni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangani ham bejiz emas. Zero, har qanday jamiyatning kuchi va kelajagi undagi inson kapitalining sifati, uning ma'naviy va intellektual salohiyati bilan belgilanadi.

Xulosa qilib aytganda, Anvar Cho'riyevning "Inson falsafasi" asari asosida tahlil qilingan zamonaviy inson konsepsiyasi bizga insonni ko'p o'lchovli va yaxlit borliq sifatida ko'rish imkonini beradi. Inson faqatgina biologik evolutsiya maxsuli emas va shuningdek, u faqat ijtimoiy muhitning passiv obyekti ham emas. Inson — o'z faoliyati, mehnati, tafakkuri va ma'naviyati orqali o'zini va atrof-muhitni faol tarzda o'zgartiruvchi, hayotiga ongli ravishda ma'no bag'sh etuvchi ijodkor subyektdir. Bugungi globallashuv va ekologik, ma'naviy inqirozlar davrida insoniyat o'zining fitriy mohiyatini saqlab qolishi, texnika taraqqiyoti bilan ma'naviy yuksalish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashi shart. Inson konsepsiyasini chuqur anglash va falsafiy jihatdan to'g'ri talqin etish, kelajak avlodni komil inson etib tarbiyalashda, jamiyatda insonparvarlik (gumanizm) tamoyillarini mustahkamlashda eng muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cho'riyev A. Inson falsafasi. Birinchi kitob. – Toshkent: O'zbekiston Milliy faylasuflar jamiyati nashriyoti, 2007. – 232 b.
2. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – 224 b.
3. Falsafiy antropologiya: muammo va istiqbollar. Ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent, 2018.
4. Fromm E. Have or Be? – New York: Harper & Row, 1976.